

FABÓ IRMA

A Munka Szemléje

(1905. febr. 15.—1908. ápr. 29.)

„Az ember munkája felett tartunk szemlét a kultúrélet minden terén. . . Munkát szemléltetve munkára buzdítunk. . . Mérnökök, orvosok, írók, jogászok, gyakorlati szakmák képviselői figyelik kultúréletünk minden munkáját, tudással fegyverzett szemünket nem téveszti meg család perspektíva, közel-fekvők nagysága, távol dolgok látszólagos kicsinysége. . .” — magyarázza a lap címét e „merőben újszerű vállalkozás első termékének”, az első évfolyam első számának beköszöntőjében a szerkesztőbizottság. Megindításakor FÓNAGY Ödön a főszerkesztő, OSVÁT Kálmán a felelős szerkesztő, de utóbbi helyét kisértetve (1905. márc. 31-én) BALOG N. Imre foglalja el. Addigra a kezdetben nagyszámú és igen eltérő neveket egyesítő szerkesztőbizottság¹ is „szűkebb-körűvé” zsugorodik, majd ugyanazon év december 15-én teljesen DINER-DÉNES József és BALOG N. Imre szerkesztői irányítását jelenti be. Túlnyomó befolyásuk azonban már az év folyamán korábban kezdődött, s így alakul a lap mindinkább azzá, ami következő évi beköszöntőjéből is kitetszik: „független szocialista”,² nem hivatalos szociáldemokrata orgánummá.

Mi érlelhette meg 1904 végére a kezdeményezők elhatározását, hogy ilyen folyóiratot indítsanak — nyilván nem tőkeerős vállalkozásként és hangsúlyozottan nem haszonlesésből?³ Még érvényben van az 1848. XVIII. tc.-ben foglalt sajtótörvény, amely politikát tárgyaló laptól tízezer korona kauciót követel, és a politikai pártok sem mind elég erősek ahhoz, hogy e porondon

¹ Az említettekén kívül többek között BÁRDOS Artur, ELEK Artur, FENYŐ Miksa, FÖLDES Béla, OSVÁT Ernő, SZILÁGYI Géza, SZINI Gyula, VIDOR Jenő szerepeltek benne, de „a szerkesztésben közreműködött” például BOSNYÁK Zoltán min. osztálytanácsos, DINER-DÉNES József, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, GRATZ Gusztáv, EDVI ILLÉS Aladár, KERNSTOCK Károly, PAKOTS József, POLLÁK Illés, BÉDI SCHWIMMER Róza, TELCS Ede, VÁMBÉRY Rusztem, IGNOTUS, VÉSZI József, sőt WOLFNER (FARKAS) Pál is.

² Ld. POGÁNY József: *Kultúra — álkultúra*. Bp. 1962. POGÁNY József életrajza GERÉB Lászlótól: 311. l. A felszabadulás óta egybeütt történet említések részben a századeleji munkásmozgalmi sajtóhoz sorolják *A Munka Szemléjét* (pl. KATONA Ferenc-DÉNES Tibor: *A Thália története*. Bp. 1954. 92. l. *A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai*. 3. köt. Bp. 1955. 595. l.), míg MUCSI Ferenc: *A magyarországi munkásmozgalmak az 1905—1906. évi politikai válság időszakában* című kandidátusi disszertációjában (Kézirat. 1963. 615. l.) „szocialista jellegű társadalomtudományi lap”-nak nevezi, egyben az ortodox marxizmus legfőbb védelmezőjének, holott teljes keresztmetszetében nemcsak a lap nem mutat dogmatizmust, de DINER-DÉNES József a maga részéről határozottan ki is jelenti, hogy „nem ortodoxiából, hanem az autoritásból való hit miatt ragaszkodom a Marxi történelmi materializmushoz, nem tudományos felismeréseim alapján.” (1907. 14. sz. 6. l.)

³ 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „Nem a hasznot keressük! Célunk a szociális eszmék győzelme.” Előzőleg is (1905. 3. sz. márc. 15. 2. l.) ostromozza egy cikk azt az érdekhajhászó közfelfogást, hogy nem a pálya — a siker boldogít.

marakodjanak, hiszen a *Népszava* is úgy válik majd — de csak 1905. április 1-én — napilappá, hogy a feltételül kitűzött huszonötezer előfizető helyett tizenegyezerrel kell megelégednie.⁴ A dualizmus-kori politikai mesterkedések „zenebonájában” feudális hangok keverednek a szabadelvű párt „higitott liberalizmusának”⁵ szólaival; politikai, gazdasági, művelődési — tehát társadalmi — állapotaink maradisága a lakosság többségének nyomorát és jogfosztottságát állandósítja. A századforduló táján előtérben levő főbb nemzeti követelések: az Ausztriától független vámterület, a hadsereg magyar ezredeinek magyar vezényleti nyelve, az újonclétszámot arányosan szabályozó véderőtörvény, az önálló magyar jegybank, a kiterjesztett választójog, a progresszív adórendszer az erőszakos gróf TISZA Istvánnak 1903. október végétől 1905. január végéig tartó miniszterelnöksége idején is mind megrekedtek a nagybirtokos és dzsentri többségű parlament tehetetlenségének kátyújában. A polgárság értetlenül, tétovázva állt a forgatagban, „szolgálatára azoknak, akik őt is, a munkásságot is egyformán el akarják tiporni. . .”⁶ Maroknyi csapat kísérli meg „a második reformnemzedékből”⁷ a századfordulótól kezdve, hogy nekitámadjon közállapotaink egy-egy undok hidrafejének, és a kor eszméiről sokféle árnyalatát követve felvilágosító igyekezetük is más-más hangsúlyt kap. Minden szocialista jellegű megnyilvánulás eleve béklyókkal találkozik: 1904-ben már kötetben kerül nyilvánosságra a rendőrség jelentése a belügyminiszterhez *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmakról az 1903. évben*, és ezek az azontúl is évente megjelenő dokumentumok részletesen számbaveszik a szocialisták sajtóját és más nyomdatermékeit. Haladó nézetek terjesztéséhez tehát csak úgy lehet némi szabad mozgást (illetve szókimondást) biztosítani, ha a céger nem nyíltan elkötelező. Ilyen szándék egyébként *A Munka Szemléje* esetében, különösen eleinte, nem is volt; alcíme még 1907-ben is óvatosan *Társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat*, és nyíltan harcot hirdet ugyan a reakció ellen,⁸ de csak utolsó, töredék évfolyamába lépve nyilvánítja ki, hogy „szociáldemokrata lap lesz, mint eddig. A szociáldemokrata párt céljaiért harcol a marxizmus fegyvereivel.”⁹ Addig a főszerkesztőt kötelezi ugyan a párttagság,¹⁰ de a

⁴ Révész Mihály: *Fél évszázad*. 2. kiad. Bp. [1947]. 45. l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* 3. köt. 289., 291. l.

⁵ [Czóbel Ernő] T. E.: *A megvesztegetett forradalom*. A Munka Szemléje. 1907. 34. sz. nov. 9. 1—2. l.

⁶ Goda Géza: *A választói jog küzdelme*. Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1—2. l.

⁷ Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 14—15. l. „... ennek a másodiknak is az erkölcsi erő, az igazság tudata, a nagy kulturális felkészültség szerezte meg azt a kivételes helyzetet, hogy . . . olyan tekintélyre növekedett, amelyet a rend urai a maguk számára a legnagyobb veszedelemnek ítéltek.”

⁸ 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „A megerősödött reakcióval szembe helyezük a megerősödött harc eszközeit. . . Programmunk a régi: törhetetlen harc a feudális Magyarország ellen. Az új dolgozó Magyarország megteremtése.”

⁹ 1907. 40. sz. dec. 21. és 1908. 1. sz. jan. 11. „Olvasóinkhoz! . . . A Munka Szemléje Magyarország proletariátusának érdekeiért küzd. A feudalizmus ellen, a kapitalizmus ellen.” 1907. február közepétől a lap a párt Világosság nyomdájában készül.

¹⁰ Diner-Dénes akkor nem tartozott „a szociáldemokrata párt értelmiségi vezetői közé”, ahogyan Tömörty Márta említi (*Új vizeken járok*. Bp. 1960. 31. l.); állandó pártfunkciója nem volt, s nem is lehetett volna utóbb említett állásában, mert a párt még a bizalmiaknál is ellenezte, hogy rendszeresen polgári lapoknak dolgozzanak. (*A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben*. Bp. 1909. 233—234. l.) A pártiskolán 1907/8-ban előadta a gyakorlati politikát (uo. 108. l.) és 1907 augusztusában egyike volt a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusának bizottsági munkájában résztvevő küldötteknek.

cikkéért a szerző felel, mert „*A Munka Szemléje* nyílt teret enged a keretébe tartozó összes és különösen a szociálpolitikára vonatkozó kérdések megvitatásának, a szabad vélemény nyilvánításának. Az egyes cikkek közlése nem jelenti egyben a szerkesztőség állásfoglalását. . .”¹¹

E lap megindításakor a Szociáldemokrata Pártnak még nincs tudományos folyóirata (a *Szocializmus* 1906. november elején indul), haladó nézetek terjesztésére már korábban kudarcba fulladt rövidéletű próbálkozások után — mint a SZILÁGYI Géza szerkesztette *A Polgár* (1900. dec. 23 — 1901. febr. 24), amelyben Viharos [GERŐ Ödön] hadakozik a nagybirtokos OMGE ellen, és amelybe THURY Zoltán is írt — alig marad tér. A Társadalomtudományi Társaságnak egyébként is szűkebb, magasabb műveltségű körhöz szóló folyóirata, a *Husadik Század*, akkor még jócskán liberális-konzervatív befolyás alatt állt, hiszen szerkesztőjét, GRATZ Gusztávot — akiről később találóan állapította meg VÁMBÉRY Rusztem, hogy „hűsége állandó, csak a tárgy változik”¹² — aligha vonzotta oda más, mint — szerinte — a közjogi küzdelmekbe fulladó politikai élet meddőségének elítélése.¹³ Az *Uj Század* demokrata politikai hetilapként indul VÁZSONYI Vilmos főszerkesztésével 1900-ban, 1903—4-ben kapcsolódik be szerkesztésébe Velszi Bárd [WALLESZ Jenő] és veszi át KADOSA Marcellel, majd utóbbi FARAGÓ Pállal, és lesz „politikai és társadalmi újság”, amely sokszor ostorozza helyesen „szomorú politikai és társadalmi közéletünk” jelenségeit: FARAGÓ Pál például szidja a szociáldemokrata pártvezetőséget, mert csak vár és nem cselekszik;¹⁴ JAURÈS cikkeit is hozza. BRÓDY Sándor *Jövendőjében* ugyan *A forradalom* címmel rovat foglalkozik 1904-ben munkásmozgalmi hírekkel az egész világból, de vegyes világnézetű cikkeknél is helyet adva nem támad céltudatosan (csak megszűnése előtt, 1906-ban működik néha együtt *A Munka Szemléjé*-vel). Ha nem is részletezzük tovább a progresszív irányú lapokat, akkor is beláthatjuk, hogy főleg a liberális vagy úgynevezett demokrata, később szociológus-szociálpolitikus, polgári radikális nézetek megszólaltatásának volt meg a kevés kivétellel szűk, jobbára értelmiségi körben forgó szócsöve. (A *Budapesti Napló* a toleráns VÉSZI József vezetésével nem egysíkú, a szocialista párt- és szakszervezeti sajtót pedig többnyire a mindennapos, szerényebb írói követelményű feladatok töltötték be.) Márpedig *A Munka Szemléje* megindulásakor első sorban a mai fogalmaink szerint helyes, világosan megfogalmazott, sokoldalú, természettudományosan megalapozott ismeretterjesztést óhajtott megvalósítani a műszaki, természet- és társadalomtudományok, a művészet és irodalom terén egyaránt; ezenkívül a hazai közfelfogás szerint legsürgősebb teendők ismertetését és propagálását, a modern kultúra terjesztését és minden irányban harcot „Ocsúország”, a feudális Magyarország ellen. Ez az „egyetemességre” való törekvés hamarosan határozott körvonalakat nyert azáltal, hogy a lap szerkesztője, kiadója, tevékeny cikkírója — mindene DINER-DÉNES József lett, aki e korban felöltön vallotta is magát marxistának, meg alkalmazta is a történelmi materializmus módszerét.

¹¹ A szerkesztőség közleménye az 1905. 5. számtól folyamatosan.

¹² *Dualizmus*. Századunk, 1934. 242—245. l. *A Munka Szemléje* (*A Társadalomtudományi Társaság*. 1906. 15. sz. aug. 15. 10. l.) így jellemzi: „... addig haladóskodott, míg alkotmánypárti képviselő lett.”

¹³ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. 2. köt. 102. l.

¹⁴ *A taktika*. 5. évf. 1904. 50. sz. dec. 11.

DINER-DÉNES József (1857—1937) Lipótszentmiklóson született, Bécsben, Drezdában, Párizsban, Brüsszelben tanult: mérnök lett, majd művészettörténész, 1881-ben a Nemzeti Múzeumban archeológus, azután ismét külföldi tanulmányutat tesz (München, Párizs), és 1890 táján a berlini *Freie Bühne* munkatársa. Innen hazatérve csatlakozik az 1891-ben megindított (és 1895-ig megjelenő) *Élet* című irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóiratnak VIKÁR Béla, KATONA Lajos, KABOS Ede vezette köréhez; 1890-től kezdve önálló művészettörténeti tanulmányokat is tesz közzé: a legjelentősebb, *Leonardo da Vinci és a renaissance fejlődése* (1906) máig a legeggyértelműbben materialista mű.¹⁵ A műbíráló és irodalmi kritika maradt azután a hazai pályafutását végigkísérő mindennapos hivatása: a század elején belépett a *Neues Pester Journal* szerkesztőségébe, s onnan csak 1919-ben vált ki. Aligha szorul magyarázatra, mégis idézhetjük HARKÁNYI Edét, aki 1906-ban világosan ki mondta: „Napjainkban az írók java bérmunkás.”¹⁶ A legtöbb haladó szellemű értelmiségi elhelyezkedett akkor is, ha világnézete nem egészen egyezett munkaadójáéval; egyben a liberalizmus szellemében tiltakozott az ellen, hogy evvel „eladta” magát. A *Journal* csendes, de nagy példányszámú lap volt a Magyarországon inkább németül olvasó kispolgárság meg az osztrák—magyar hadsereg középrétege és a bevándorolt szakmunkások számára: újságíróinak nem biztosított előkelő társadalmi állást, de nyilvánosságot és nevet mégis.¹⁷ DINER-DÉNES napi cikkeiben igazságosságra, méltányosságra törekedett, gyakran lelkesen, de nem túlbecsülően. Barátságos és előzékeny, sohasem hízelkedő, alantasságra képtelen, puritán becsületességű jelleme mindenben megmutatkozott, így közéleti szereplése csúcán, a KÁROLYI-kormány külügyi államtitkáraként kifejtett tevékenységében is. Akkori diplomáciai kiküldetése Párizsba azután emigrációvá vált: a francia szocialista *Populaire* munkatársa lett, majd Amerikába vetődött.

A századforduló világnézet-keresésében DINER-DÉNES József a marxizmus határozott igenléséhez jutott el. Nyugaton szerzett természettudományos és műszaki ismeretei bizonyára meggyorsították útját a történelmi materializmus megértéséhez és alkalmazásához, s ez művészettörténeti dolgozataiból is kitetszik, sőt ezekben néha túlsúlyba is kerül.¹⁸ A műbírálói hajlamnak és a társadalomtudományok aktív, sőt szenvedélyes művelésének összefonódására legkifejezöbben HATVANY Lajos megfogalmazása alkalmazható magyarázatul: „Csodálatos történelmi fenomén, hogy a még fel nem szabadult osztályok lelkiismerete javarészt már felszabadult osztályok tagjaiban rezzent fel először. . . a proletariátusé a polgárságtól különváló intellektuel burzsoáiban. — A feltörekvő osztály jogaiért való lelkesülés egyértelmű a kor művészetének megértésével. . .”¹⁹ A polgárságtól ugyan sem ő, sem szociáldemok-

¹⁵ Jelentős, hogy mégis megjelenhetett a Művészeti Könyvtár sorozatban, amelye a konzervatív koronghi LIPPICH Elek szerkesztett!

¹⁶ GRENSÓ: *Társadalmi babonák. Közvélemény.* Szabad Gondolat. 1906. aug. 17. (Budapesti Napló. 226. sz.) Bár az úttörő Modern Könyvtár könyvkölcsönző vállalat DINER-DÉNES alapítása volt, van rá gúnyos utalás, hogy nem lett „milliomos”. (Kósza Gyuri: *Regnum Marianum.* A Munka Szemléje. 1907. 19. sz. máj. 13. 14. 1.)

¹⁷ Ld. KRÜCKEN—PARLAGI: *Das geistige Ungarn.* Biogr. Lexikon. 1. Bd. Wien-Leipzig, 1918. 230. 1.

¹⁸ KUNFI Zsigmond: *Szocialista irodalom.* Szocializmus. 1. évf. 16. sz. 1907. jún. 20. 543—544. 1. RÓZSA Miklós: *A lángész természetrajza.* (Diner-Dénes József: *Leonardo da Vinci.*) Budapesti Napló. 1906. 81. sz. márc. 23. 1—3. 1.

¹⁹ *Öt évtized.* Bp. 1961. *Tegnap és ma.* 375. 1.

rata vagy szabadkőműves barátai: SZENDE Pál, HALASI Béla, KUNFI Zsigmond nem szakadtak el, de a különválásnak akkoriban maximálisan progresszívnek nevezett fokát DINER-DÉNESnél biztosította a marxista szemlélet.

A *Munka Szemléjének* 1905—6-ban szerkesztőtársa, majd 1907 végéig főmunkatársa BALOG N. Imre ügyvéd, kora ifjúságától újságíróskodott (szépirodalmi vagy részben kormánytámogató lapok után korszakunkban a *Buda-pesti Naplóba* és a *Jövendőbe* is írt); sajtóperekben baloldaliakat védelmez, ADYNak is ügyvédje, később nagyipari vállalatok jogtanácsosa lesz. Leginkább politikai és a jogász tollára kívánczoló eseményekkel foglalkozik igen eszesen, és neki is tevékeny része van abban, hogy a lap általában oly logikus, szinte a matematikai levezetések módszerével megszerkesztett, világos okfejtésű vitacikkkel és glosszákkal hadakozik minden maradiság, a politikai és kulturális fertő számtalan megnyilvánulása ellen.

A cikk- és szemleírók köre tág: marxista, szociáldemokrata, szabadkőműves, radikális, szociológus, szabadgondolkodó, orvos, mérnök, tanár, zenekritikus — amúgyis csak egy és ugyanaz a maroknyi csapat harcol az országban a reakció ellen, és nézeteik eltérő árnyalatait sokszor szinte egybeolvasztja az azonos ellenfelekkel való hadakozás, meg hogy hasonló korosztályhoz tartoznak (1873—1886 között születtek, alig akad DINER-DÉNESen kívül idősebb, például JÁSZAI Samu: 1859). A lap nevesebb szerzői között fellelhető BOLGÁR Elek, BRESZTOVSZKY Ernő, CZÓBEL Ernő, DÁNIEL Arnold, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, HARKÁNYI Ede, JÁSZAI Samu, KÓHALMI Béla, KREJCSEI Rezső, KUNFI Zsigmond, LÁNCZI Jenő, LÁNDOR Tivadar, MADZSAR József, POGÁNY József, POLLÁK Illés, RÁ CZ Gyula, RUDAS László, SZAKOLCZAI Árpád (gyaníthatóan az Aba Sámuel jelzetű cikkek szerzője), SZENDE Pál, VEÉR Imre, YARTIN (NYITRAI) József, talán a szemlékben □ jelzettel GÁBOR Andor is, sőt levelezője is van: az oroszországi eseményekről „pétervári tudósítója” ír PINKOVSKY M., illetve PRIKVASKY néven. Az induláskor felkérte ugyan a gyárosokat és a vállalatok vezetőit, hogy számoljanak be a munkáról, a fejlődésről és a haladásról, de ez legfeljebb értesítések formájában következik be, míg cikkekkkel jelentkeznek távolabb álló, más nézetűek is.

A *Munka Szemléje* 16 lapon jelent meg, kvart alakban, kétszer havonta, majd 1907 elejétől hetenként, az első évben nyolc, azontúl tíz korona évi előfizetési díjért, utóbb szakszervezeteknek féláron. Borítóján hirdetések, a lap legvégén néhány fizetett közlemény *Értesítések* címmel, láthatóan bizonyos tartalmi rostán átbocsátva — mindez csekély bevételt biztosít. Első számában nagy példányszámával kecsgetteti a hirdetőket, de ilyesmire nem sikerült adatot találni; kortársi becslés szerint aligha lehetett az tartósan ezernél több. (A párhuzamosan megszólaló haladó orgánumok közül a *Szabad Gondolat* volt e tekintetben előnyösebb helyzetben, mert nagy példányszámú napilap, a *Buda-pesti Napló* mellékleteként jelent meg. A szociáldemokrata párt elméleti folyóiratára, a *Szocializmusra* 1908-ban csak ötszázan fizetnek elő;²⁰ a *Nőmunkás* előfizetőinek száma 1000—1500.²¹ Az egész magyarországi munkássajtó a földművesekével együtt 1906-ban heti százezer, 1907-ben százötvenezer példány-

²⁰ *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben.* Bp. 1909. 319. l.

²¹ *Ua. az 1907. évben.* Bp. 1908. 243. l. A szociáldemokrata párt 1906/7. évi jelentése szerint kéthetenként 1500 példányban jelent meg. A *Szakszervezeti Értesítő* 1907. januári 1. számában (3. l.) ezer példánnyal sorolja fel a *Nőmunkást*.

ban jelent meg.²² Csak a röplapokat adták ki tekintélyes példányszámban, így a szociáldemokratákét 1907-ben különböző témákról tíz—ötszáz ezer példányban,²³ és DINER-DÉNES József *hetvenezer* példányban osztatta szét az országban *Nyílt levél gróf Andrássy Gyula belügyminiszter úrhoz* című vezércikkét a szocialisták üldözéséről *A Munka Szemléje* 1906. június 30-i számából.²⁴ A lap hatását azonban nem mérhetjük le kizárólag az előfizetők számán. A „véleménysajtónak” ugyan akkoriban még nem volt más terjesztési módja, csak a hírszolgáltató bulvárlapok elégitették ki 1896 (az *Esti Ujság* megindítása) óta délutánként az utca növekvő kíváncsiságát²⁵ — bár e nemben nem érdektelen számunkra *A Nap* rangos újságírógárdájával, mert a magát független demokratának nevező polgárságnak viszonylag óriási tömegéhez jutott el, ellenzéki követeléseket is hangoztatva; sőt a kracjáros néplapban, a *Friss Ujság*ban is sokszor figyelemre méltó némely idevágó téma tálalása. *A Munka Szemléje* viszont közkezen forgott a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának hallgatói között (DINER-DÉNES a Szabadiskolának választmányi tagja²⁶ és előadója volt) — márpedig ott mindig szép számmal akadt munkáshallgató²⁷ (a Szakszervezeti Tanács is ajánlotta az iskolát²⁸), és a felkeltett érdeklődés tovább hullámozott. A folyóiratot a haladó szellemű lapok időnként lelkesen ismertetik, teret adnak munkatársai cikkeinek, sőt át is vesznek belőle egyetmást — mint a *Virradás*ba, az Országos Polgári Radikális Párt központi közlönyébe SZAKOLCZAI Árpád (feltehetően saját korábbi írásait) vagy a *Jövendő* BALOG N. Imre *Kristóffy és Gorkij* című cikkét (az 1906. 6. számból). A nagyváradi szocialista folyóirat, *A Jövő* szerint „*A Munka Szemléje* feladatának magaslatán áll, megfelel hézagpótló hivatásának”.²⁹ *A Szabad Gondolat* pedig MADZSAR József szerkesztése idején így ír róla: „... pompásan szerkesztett radikális folyóirat, a szokott változatos tartalommal jelent meg... szellemi táplálék azok számára, akik nem viselnek a szemükön ellenzót és gondolataikat végig merik gondolni.”³⁰ Majd: „az egyedüli nagyobbitű, radikális szellemű magyar folyóirat.”³¹

*A Munka Szemléje*ben a legjellegzetesebbek és leghatásosabbak az állandó rovatok és a jelentősebb cikksorozatok. Rovatai: *Szemle és Szempontok*. A *Szemle* a tulajdonképpeni ismeretterjesztés-hírmagyarázat-kritika helye; csoportosítása: *Társadalom. Tudomány. Irodalom és művészet. Technika. Közgazdaság. Munkáviszonyok*. Később kissé módosítva bölcsészeti, színház, szociális

²² *Szabad Gondolat*. 1906. jul. 6. (*Budapesti Napló*. 184. sz.) 12. l., ill. az előzőleg idézett évi jelentés 231. l.

²³ *Uo.* 232. l. A következő évben röplap is csak legfeljebb kétszáz ezer példányszámban jelent meg. (*Ua. az 1908. évről*. 137—138. l.)

²⁴ *Ld. Szabad Gondolat*. 1906. júl. 10. (*Budapesti Napló*. 188. sz.) 11—12. l.

²⁵ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 228—230. l.

²⁶ A Társadalomtudományi Társaságnak 1906-tól tagja, de a *Huszdik Század*-nak nem munkatársa. (*A Munka Szemléje*. 1907. 19. sz. 2. l.)

²⁷ *Ld. Jelentés a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1907—1908-ik évi működéséről*. Huszdik Század. 1908. 9. évf. melléklete, XVI. XXIII. l. Az első félévben kb. nyolcszáz, a másodikban mintegy hatszáz.

²⁸ *Pl. Szakszervezeti Értesítő*. 1905. 2. 8. 10. sz., 1906. 7., 12. sz., 1907. 1. sz.

²⁹ 1906. 4. sz. 128. l.

³⁰ 1906. júl. 17. (*Budapesti Napló*. 195. sz.) 12. l.

³¹ 1906. aug 3. (*Budapesti Napló*. 212. sz.) 13. l. *A Munka Szemléje* megindulását azonnal jelezte *A Nap* Irodalom rovata is: 1905. 45. sz. febr. 19. 12. l., majd megemlíti a *Pesti Napló*: 1906. 16. sz. jan. 17. 14. l.: „Második évfolyamába lépven a *Munka Szemléje* című társadalomtudományi folyóirat, új szerkesztőt kapott *Diner-Dénés* József, a jeles publicista személyében. Az első szám mindjárt gazdag tartalommal jelent meg. . .”

mozgalom, társadalompolitika, természettudomány, új könyvek címszavak kerülnek bele. A *Szemle* előtti cikknek nevezett glosszába, amely 1907 elejétől címe szerint is *A hét politikai krónikája*, és a lap legvégén addig megbújó apróbetűs *Szemponatokba* sűrít annyi éles-gúnyos politikai csipkelődést és vagdalkozást, amennyit kaució és sajtópör nélkül megtehet. Kevéssé érinti a napi politika eseményeit, inkább annak jelenségeit. Stílusa a tárgy jellegéhez alkalmazkodón változatos, sokszor lendületes, s humor, szokimondás jellemzi.

Legélénkebb visszhangja *Az álkultúra kitartottjai* címen 1906 elején megkezdett cikksorozatnak volt. A baloldal üdvözölte: a *Szabad Gondolat* szerint „ügynevezett kultúrintézményeinket mefisztói modorban bíráló” cikkek,³² *A Jövő* pedig megállapítja, hogy „amióta DINER-DÉNES József, a kiváló marxista is belépett a lap szerkesztőségébe, máris élénkséget hozott be a magyar közéletbe. Elég utalnunk az Álkultúra kitartottjai c. cikksorozat nyomán keletkezett érdeklődésre és arra a nyüzsgésre, amelyet előidézett a tudomány prostituáltjai között.”³³ A nyüzsgés az akadémikus tudomány és művészet karámaiból olykor kihatólt például az *Alkotmány* vagy a „méltóságos” *Budapesti Hírlap*³⁴ hasábjaira is. — A sorozatot LÁNDOR Tivadar vezeti be:³⁵ az igazi kultúrának egyik alapvető elve a munka megbecsülése; ez hiányzik közszellemünkől, ehelyett érdekesoportok alkotnak tekintélyeket, s kitartott emberek, kitartott intézmények az álkultúra tenyészgombái. Felvonultatják tehát a Nemzeti Színházat (LÁNDOR Tivadar); a budapesti egyetem jogi karát a rektortól a pedellusig (DINER-DÉNES) — meg is ütköztek rajta az egyetemi körök, hiszen „rövidlátó és rövidgondolkodó” professzorokat, pipogya, tudatlan rektort és dékánt, klerikalizmust, korrupciót leplez le és vonatkoztat az egész egyetemre; sorra kerül a klinika és vidéke is (megvesztegetések a magántanári címek és a szigorlatok körül); *Kis emberek nagy hete* megjelöléssel (SŐNYI Zsögöd) az Akadémia; a koalíció; az oktatásügy (*Az érettségi bomlása*); a szubvencionált újságírás, s viszont a botrányhősök fújtatása megvesztegethetetlen leleplezőik ellen; a kétszínűség és talpnyalás; a politikusok botrányai, azután *Az álkultúra terjedése* (FABER Oszkár a keresztényszocialista egyesületek klerikális „kulturájáról”) — de közbeiktatja az álkultúra áldozatait is: KOSSUTH Lajost, akinek beszédeit KOSSUTH Ferenc meghamisítva adta ki, és ARANY Jánost, akinek már életében el kellett tagadnia forradalmiságát, azóta pedig versgyűjteményeiből kihagyják a *János pap országát* (ezért közli is). 1907 elején a Társadalomtudományi Társaságból kilépett maradiak új alakulatáról, a Magyar Társadalomtudományi Társaságról állapítja meg, hogy abban együtt van az álkultúra minden kitartottja: tudákosok, féltudósok úznek nacionalista népbolondítást munkáskizsákmányolás céljára. A cikksorozat ezután megváltozik: *A mi őseink* és *Titkos barátaink* lépnek helyébe, írásaikból, beszédeikből vett idézetekkel. Célja: meggyőződésünk, gondolkozásunk őseit emeljük ki a múlt homályából.³⁶ Ilyenek MARTINOVICS és BACSÁNYI, KÖLCSEY, SZÉCHENYI (*Világ*), TELEKI László, BERZEVICZY Gergely, GRÜN-WALD Béla, ifj. ÁBRÁNYI Kornél — aki a kormány sajtóirodájának főnökeként el merte ismerni „a lenézett, demokratikus elemek” fáradozását, hogy lerakják az anyagi és szellemi haladás alapjait. Hosszabb szünet után még

³² 1906. júl. 10. (*Budapest Napló*. 188. sz.) 11–12. l.

³³ 1906. 4. sz. 128. l.

³⁴ Szerkesztője RÁKOSI Jenő.

³⁵ *A Munka Szemléje*. 1906. 2. sz. jan. 31. 4–5. l.

³⁶ *Uo.* 1907. 9. sz. márc. 23. 6. l.

egyszer találkozunk *Az álkultúra kitarítottjai* címmel, amikor a rendőrfőkapitány és a belügyminisztérium, meg a BÁCZY István polgármesterrel is szembehelyezkedő fővárosi tanács furfangos összejátszása halálra ítélte a Thália Társaságot.³⁷ Hogyne, hiszen az nemcsak nagy művészi értékű színműveket adott elő „a megkövesedett és hazugsággá vált konvenciókat” leromboló stílusban,³⁸ de ahhoz is volt mersze, hogy (a szociáldemokrata pártvezetőséggel megállapodva) 1906 februárjától munkásoknak tartson előadásokat! DINER-DÉNES József akkori beszámolója³⁹ megemlékezik róla, mily közvetlen volt az érintkezés a színpad eseményei és a proletár közönség között, és bár akkor is, később is⁴⁰ bírálja a munkások elé vitt darabok megválogatását, megállapítja az előadások irodalmi és szociális jellegét. „Éppúgy, amint a képzőművészetben reájöttünk annak a felismerésére, hogy a művészetnek céllal kell bírnia, így vagyunk a drámai irodalommal is... A művészetnek a munkásra nevelő hatással kell lennie... mindenekelőtt emberi öntudatát kell erősíteni.”⁴¹

A *Munka Szemléje* egész létét végigkíséri az általános titkos választójogért folytatott küzdelem segítése, szemmel tartása, a partnerek és ellenfelek megmozdulásainak kommentálása. Belefonódik a párhuzamos polgári eszmearamlatok: a szabadkőművesség és a szabadgondolkodás ismertetése és a nemzetiségi kérdés megvilágítása. Sok helyes okfejtés, külföldi párhuzamok bizonyító erejű felhasználása, rengeteg okos érv mellett nem hiányzik a gyengeség sem: bizony megízleli „a király akarja”-mézesmadzagot, míg a kormányt és az arisztokráciát ostorozza.

A választójogi harc értelmének magyarázatát 1908-ban, röviddel a lap megszűnése előtt, *A végküzdelem* című lelkesítő vezércikk adja meg:⁴² korántsem várja az óhajtott általános, titkos, községenkénti választójogtól, hogy „itt az ígéret földjét teremti meg, a modern államot varázsolja elő” — hiszen ha romba döntöttük a feudális, rothadt Magyarországot, akkor helyébe a nem kevésbé kizsákmányoló kapitalisztikus burzsoá állam lép. Akkor hát miért nem mindjárt a jövő szocialista kollektív társadalmáért folyik a küzdelem? MARXra hivatkozva megokolja, hogy e fejlődési fokot átugrani nem lehet,⁴³ mert először az ország gazdasági struktúráját kell átalakítani ahhoz, hogy politikailag és szociálisan is átalakulhasson. Már két évvel korábban előrelátta, hogy a koalíció „meg fogja kísérelni, hogy elsinkofálja”⁴⁴ az általános választójogot — pedig GODA Géza még előbb bebizonyította, hogy „a nemzeti politika szempontjából is jelentősebb, mint a hadsereg vezényleti nyelvének magyarosítása.”⁴⁵ Most figyelmezteti ezeket az urakat: nem vezetik

³⁷ DOMOKOS Illés II. 1908. 11. sz. ápr. 4. 4–6. l.

³⁸ BENEDEK Marcell: *A harmincéves Thália*. Századunk, 1934. 173–174. l. — KATONA Ferenc—DÉNES Tibor: *A Thália története*. Bp. 1954. 23., 31. l.

³⁹ *Thália-színház*. A Munka Szemléje. 1906. 3. sz. febr. 15. 11. l. Szemle.

⁴⁰ *A Thália-társaság*. Uo. 1906. 21. sz. nov. 15. 13. l. Szemle.

⁴¹ *A Munka Szemléje* e rovatának utódát teremtette meg *Kultúra — álkultúra* címen POGÁNY József a *Szocializmusban 1910–14 között*. (Ld. GERÉB László id. életrajzát: 317. l.)

⁴² *A Munka Szemléje*. 1908. 9. sz. márc. 14. 1–2. l.

⁴³ MÁRKUS László is így közli a szociáldemokrata pártvezetőség álláspontját: *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez*. Bp. 1963. 143. l.

⁴⁴ [DINER-DÉNES József] d-r: *A győzelem*. A Munka Szemléje. 1907. 7. sz. ápr. 15. 9. l.

⁴⁵ *A választói jog küzdelme*. Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1–2. l.

félre a proletariátust, „melyben nemcsak osztályának, hanem erejének öntudata is él.” Ösztönzi is a munkásságot, amelynek akciója látszólag gyengül, pedig a mégoly impozáns 1907. október 10-i országos sztrájk tüntetés nem volt elegendő: még nehéz harc közepén vagyunk.⁴⁶ A szabadkőművességnek, amely polgári elemek szövetsége, s 1904 óta haladó szociális programot hirdet, szintén támogatnia kell az általános választójogot, és csődjét jelenti, ha meghátrál társadalompolitikai kötelessége elől.⁴⁷ E megnyilatkozásokhoz megemlítendő, hogy a lapnak több munkatársa — marxista is — tagja volt a haladó MARTINOVICS-páholynak, viszont a vegyes összetételű Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy kívánta a politikát a szövetség köréből kizárni. A szabad gondolat előítéletektől mentes gondolkodást jelent — magyarázza — a természettudományok fejlődése hozta létre, és különösen fontos a politikában, ahol az előítéletek tömege akadályozza az igazság felismerését.⁴⁸

Amikor a választójog elvi ellenségeinek jelszavait pontról pontra világos érvekkel cáfolja, előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés.⁴⁹ *A Munka Szemléjének* állásfoglalása az 1868-ban hozott, végre nem hajtott nemzetiségi törvényben kifejezett egyenjogúság alapelveire támaszkodik; ugyanakkor nem tér el a magyar politikai nemzet, az integer magyar állameszme gondolatától — nemcsak azért, mert a lapot azonnal betiltották volna, hanem mert valóban ez a felfogása, hiszen a szociáldemokráciának is állandóan bizonygatnia kellett, hogy a nemzetköziség nem hazafiatlanság.⁵⁰ Kikel viszont a modern nacionalizmus ellen, amely nemzeti államon az arisztokraták konzervatív uralmát érti,⁵¹ és a sovinizmus ellen megszólaltatja a román és a német kisebbségek szociáldemokrata vezéreit is.⁵² BALOG N. Imre kifejti, hogy a sovinizmus legjobb ellenszere a szociális világnézet terjesztése a nemzetiségi vidékeken választóvá érlelendő proletárok között.⁴⁹ Később megdicséri a nemzetiségi képviselőket, mert csak ők fejtenek ki „az ország közérdekeit érintő tevékenységet” a minden haladást megfontoltan gyilkoló magyar parlamentben, noha „nem őket illetné ebben az országban a haladás vezérszerepe — de beléjük szorult” „a fajmagyarság hazug nacionalizmusa” ellenében. . .⁵³ Ezek szerint minden szociális reform „a nemzeti törekvések elnémitását célozza”;

⁴⁶ Uo. 1907. 40. sz., 1908. 1. sz.

⁴⁷ [BALOG N. Imre] Frater Emericus: *A magyar szabadkőművesség bukása*. 1905. 18. sz. nov. 30. 1—4. l.

⁴⁸ DINER-DÉNES József: *A szabad gondolat és az általános választói jog*. 1905. 17. sz. nov. 15. 1—2. l. ADY Endre viszont később farizeusoknak nevezi a polgári, lármás és hazug szabadgondolkodókat, „akik csak politikából vannak hadilábon a dogmák isteneivel.” (*Jegyzetek a Szajna mellől*. Szocializmus. 1908. 19. sz. szept. 5. 639—640. l.)

⁴⁹ BALOG N. Imre dr.: *A nemzetiségi kérdés és az általános titkos választói jog*. *A Munka Szemléje*. 1905. 15. sz. okt. 15. 1—4. l.

⁵⁰ GARAMI Ernő: *Hazafiság és nemzetköziség*. Bp. 190?. 43. l.: „A nemzetköziség azt jelenti, hogy minden országból hazát teremtünk a népnek. . .”

⁵¹ ABA Sámuel: *Nemzeti állam — népállam*. *A Munka Szemléje*. 1907. 27. sz. aug. 24. 1—3. l.

⁵² *A választójog és a nemzetiségek*. SACHSE József referátuma a magyarországi német szociáldemokraták országos értekezletén. 1907. 25—27. sz. — RACOVSKI, C.: *A nemzetiségek és az általános választójog*. Uo. 30. sz. 17—18. l.

⁵³ [BALOG N. Imre] b. i. dr.: *A nemzetiségek — elől!* 1906. 13. sz. júl. 15. 10—11. l., majd 1907-ben (*A hét politikai krónikája*. 8. sz. márc. 16. 11. l.): „. . .Hodzsa Milánnak kellett felállnia a magyar parlamentben, hogy a szabadságot védelmezze . . . nem akadt a magyarok közt senki, aki a munkások szervezkedési szabadságáért szót ejtett volna!”

és nem jár választójog a munkásosztálynak, mert nemzetközi érzelmű, a nemzetiségeknek, mert a magyar állameszme ellenségei, a többi jogtalannak, mert vagy zsidó, vagy szabadkőműves, vagy antiklerikális — mindenképpen megbízhatatlan!⁵⁴ Mégis „akinek finomak az érzékei, már észleli jöttét a jövődő Magyarországnak, amelyben már nem tátong örvény nemzet és nép között. . . az alkotmány nem jelent egyet kevesek kedvezményezésével és sokaknak károsításával, amelyben a hazafiasság nem szolgál köpenyül az 'urak' kizsákmányoló önkénye és a tömeg rabszolgaságának elfödésére.” „Roskadoznak a bálványok, ha öregsznek” — a legfontosabb, hogy az oligarcha uralommal szemben „a páriák nagy tömege megkezdette mozgalmát. Nemcsak az ipari munkások, de a földet művelők is tudatára jöttek gazdasági jelentőségüknek.”⁵⁵ Szóvá teszi a választójogot megcsúfoló maradi megyerendszert, miáltal száz—kétszáz ember szavazata dönt százezrek helyett; egyúttal községi választási reformot is követel az általános titkos képviselő-választási joggal párhuzamosan.⁵⁶

Érdekes az *Új lapok* szemléje a koalíciós kormány megalakulásakor,⁵⁷ amikor a választójog kérdése differenciálja és integrálja a pártokat. Még nem tudni, milyenek lesznek, de szélső pontjaik világosak. TISZA István köré kristályosodik a konzervatizmus (nemhiába nevezi ugyanekkor a clevelandi *Szabadság* fekete-sárga kengyelfutónak TISZA Kálmán fiát, „a kígyót”)⁵⁸ — a másik oldalon „az új emberek: a szocialisták. Közöttük rakódnak le az átmeneti árnyalatok.” Közös vonásuk az érdeklődés a szociális kérdések iránt: most bukott meg a közjogi irány. Homályosan és elmosódón bontakozik ki egy radikális-burzoá párt az *Új Korszak* népoktatásügyi lapban: „demokratikus, de nacionalista; jogokat kér, de az uraktól várja. Nem harcol ellenük, hanem meg akarja győzni őket. — A nemzetiségek aktivitásba lépnek, . . . félnek is tőle a határokon. Ezért indult meg *Az Ór* Ipolyságon, és rossz versekkel és még rosszabb novellákkal terjeszti a magyarságot. . . Az egyetlen lap. . . amely nem vár senkit, kit ápolgatva ápolná magát: *A Jövő* nagyváradi szocialista havilap. Bátor és szerény. Tartalmas és érdekes. . . A nagy lépésekkel járó és erősen terjedő földműves mozgalomnak is akadt lapja: a Bögötében fogant⁵⁹ *Testvériség*. . .”

A választójog taglalásához kapcsolódik a nőkérdés is. DINER-DÉNES megokolja, és a nőkérdésben sorozatosan cikkező KOVÁCSNÉ BALOG Vilmát is meggyőzi, hogy nincs külön küzdelem a nők választójogáért: a nő társadalmi és gazdasági helyzetét minden irányban csak a szociális társadalom oldhatja meg; idézi később e nézetet BEBEL *A nő és a szocializmus* című könyvéből is.⁶⁰

⁵⁴ BALOG N. Imre: *A megbízhatatlansági elmélet. (Az általános titkos választói jog ellenzése: Széchenyi politikájának folytatása és Kossuth Lajos elárulása.)* 1905. 18. sz. nov. 30. 4—5. l.

⁵⁵ *Az elmúlt és a jövődő Magyarország.* 1906. 1. sz. jan. 15. 1—3. l.

⁵⁶ CSER Alán: *Az általános választójog és a megyék.* 1907. 30. sz. okt. 5. 20—21. l. — [BALOG N. Imre] b. i. dr.: *A községi politika alapja.* Uo. 12. sz. ápr. 13. 7—8. l.

⁵⁷ -ri- 1906. 7. sz. ápr. 15. 13—14. l. Szemle.

⁵⁸ 1906. 78. sz. ápr. 14. 3. l.

⁵⁹ A Vas megyei Bögöte arról volt nevezetes, hogy ott a különben anarchista-szocialista BATHYÁNY Ervin népiskolát alapított, s annak felavatását erőszakos klerikális közbelépés próbálta megghiúsítani; erről ld. *A Munka Szemléje* 1906. 1. számának (jan. 15.) Szemle rovatában DINER-DÉNES József: *Bögötéről — a „Pesti Hírlap”-nak* (9—10. l.) és uo. 11. l.: *A szabad gondolat hívei egyesületének közgyűlése.*

⁶⁰ 1908. 6. sz. febr. 15. 12. l.

Kíméletlen harcot hirdet a polgári nőmozgalom, a feminizmus ellen, és ebben kiváló segítőtársa RUDAS László.⁶¹ A feminista-vezér BÉDI-SCHWIMMER Róza neve ugyan kezdetben még a munkatársak között szerepelt ismertetésekkel, amint hogy mindig számos ismertetés foglalkozott a nőt, a családot és a gyermeket érintő társadalmi feladatokkal, így a szétforgácsolt, hamis humanizmusú jótékonykodással, a papi nőtlenség erkölcstelen kétszínűségével, a törvénytelen gyermek megkülönböztettségével, a nőmunkával, az alkoholizmussal, a prostitúcióval és leánykereskedelemmel, a magzatelhajtással mint gazdasági kérdéssel, a nők kivándorlásával, az emancipációval, mely csak eszköz és nem cél: a burzsoá feminizmus ártalmas voltát azonban a GÁRDOS Mariska-közvetítette külföldi példán kívül⁶² később alaposan megmutatta itthoni szereplőinek elvtelen politikai mindenhová-dörgölődzése. (A feminizmus e mivolta éppen ezekben az években világolt ki a proletariátus számára. 1905 januárjában még az akkor is már marxista szocialista POGÁNY József például *Társadalom* című próbálkozását alcímében „Szociológiai, különösen feminista havi szemlé.”-nek nevezte; lapjának egyetlen megjelent száma valóban csakis szociológiai szempontból tárgyal nőkérdéseket.)⁶³

A kor eszmeáramlatainak legérdekesebb vetülete *A Munka Szemléjében* kétségkívül az 1907-ben JÁSZI Oszkárral folytatott polémia a leendő radikális pártról és annak programjáról. DINER-DÉNES József a koalíció-teremtette aktuális helyzetben kívánatosnak tartja a feudalizmus ellen polgári párt alakulását, amely nem mellőzheti a kapitalistákat és követőiket; a szociáldemokrata párt forradalmi állásponton marad ugyan, de időlegesen támogatná azt, bár szerinte „polgári pártok csak azért szövetkeznek szocialista pártokkal, mert ezeknek megvan az, ami nekik hiányzik, ti. bátorságuk és tömegük.”⁶⁴ Szembefordul viszont JÁSZI Oszkárral, aki a szocialisták úgynevezett átmeneti programjából kiragad néhány pontot, „a 'függetlenségi eszme' segítségével megfosztja penetráns szocialista szagától és nemzeti-polgári-demokrata parfümmel illatozza be,” de hiányzik tervezetéből a döntő pont: az agrárprogram, mert a „parasztvédelem” teljesen határozatlan fogalom.⁶⁵ JÁSZI a *Huszádik Században* kissé hangzatosan védi a függetlenségi gondolat alapvető fontosságát, és hivatkozik a *Népszavára*, amely a nemzetietlenség vádjá ellenében „sokszor hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párt szükségképp a független Magyarország kivívására törekszik.”⁶⁶ A vita utóbb a választójogi liga tevékenységével kapcsolatban élesedik: intézőbizottságának mindketten tagjai (sőt jelen van ülésén ADY Endre is, de nem vesz részt az azt követő nyilatkozatokban). DINER-DÉNES a radikálisok kerékkötőjének tartja JÁSZI-t, és állhatatlansággal vádolja, amióta a kormánytól ötvenezer korona „ösztondíjat” nyert organikus-szociológus MÉRAY-HORVÁTH Károly befolyása alá

⁶¹ [DINER-DÉNES József] D-r.: *A nők választójoga*. 1906. 21. sz. nov. 15. 9–10. l. RUDAS László: *Polgári és proletár nőmozgalom*. Uo. 16. sz. aug. 31. 5–6. l.

⁶² [GÁRDOS Mariska] (gm.): *Hadüzenet a férfinemnek*. 1907. 24. sz. júl. 13. 6–7. l.

⁶³ *A Nap* szerint „közhelyet foglal el a szigorúan tudományos és a külföldön divatos, nagyon is népszerűsködő szociológiai lapok között.” (1905. 11. sz. jan. 11. 13. l.)

⁶⁴ DINER-DÉNES József: *Szocializmus és ipar*. III. Szocializmus. 1906–7. 6. sz. 1907. jan. 17. 169–174. l.

⁶⁵ *Radikális program*. *A Munka Szemléje*. 1907. 1. sz. jan. 26. 1–2. l.

⁶⁶ *Radikális program*. *Huszádik Század*. 1907. 8. köt. 2. sz. 186–188. l.

került. „Legélesebben tiltakoznom kell az ellen, hogy ő és a teoretikus radikálisok a legkisebb mértékben is a szocializmus ügyét előbbre vitték volna” — jelenti ki a *Leszámolás Jászi Oszkárral* összefoglalásaként.⁶⁷ Semmi tiszteletgöztelen indítékot nem tulajdonít Jásznak, de úgy véli, hogy akarata ellenére közvetve a koalíciót segítette.⁶⁸ A radikális politika fő célpontjaiul a lap *Szemle* rovata ugyanakkor⁶⁹ az általános választójog, a progresszív adó, az egyesülési és gyülekezési jog szabadságának biztosítását jelöli meg, és az erők összpontosítására int, mert a régi sérelmek emlegetése kockázatos az új jelszavak sikerét. A polgári radikalizmus kialakulásának mai áttekintései⁷⁰ összefoglalják annak időlegesen haladó jellegét, *A Munka Szemléjében* tükröződő szenvedélyes vita e kialakulásnak mégis oly figyelemreméltó adaléka, amelyben DINER-DÉNES céltudatosan hangoztatott elvei nem tekinthetők pusztán individuális megnyilatkozásnak: a nagyváradi *A Jövő* már az előző évben kijelenti, hogy „nincs és sohasem lesz jelentékeny magyar polgári radikalizmus”, csak a burzsoázian felülemelkedő, de azért nem föltétlenül szocialista intellektuerek, akiknek osztályérdek nélküli tudományos becsületességében bízhat a munkásság, de forradalmi polgárságra a proletariátus nem számíthat.⁷¹

Az országos polgári radikális pártról még olvashatunk *A Munka Szemléjében* 1907 végén, amikor dokumentumként közli annak programját, mindössze annyi megjegyzéssel, hogy nem vár tőle szociális politikát, csak polgárit és nem feudálisat. (1908 elején azután üdvözlí e párt közlönyének), a *Virradásnak* megindulását: „a polgárság ébredésének jelét látjuk benne.”⁷² Átvezet ez a téma a földkérdéshez is. *A Munka Szemléje* egész fennállása alatt jótollú írók (DÁNIEL Arnold, FÖLDI Mihály, LADÁNYI Rezső, MÉRŐ Gyula, DINER-DÉNES) tudományosan megalapozott ismertetéseiben foglalkozik a mezőgazdaságot és főleg a földműveseket érintő események magyarázatával: a föld és a tőke harcával egymás ellen, a szervezkedő munkáival mindkettő ellen, a mezőgazdasági cselédeket sújtó „derestörvénytől” az aratósztrájkokig, a kivándorlásig⁷³ és a földmunkásszövetség 1908-i kongresszusáig, amelyen „szembeötlő... a szervezett földművelő munkások politikai érettsége.”⁷⁴ 1905-ben azt olvassuk, hogy a magyar parlamentben száztíz földesúr és két paraszt meg háromszáznál több jogász van;⁷⁵

⁶⁷ *A Munka Szemléje*. 1907. 19. sz. máj. 31. 1—5. l.

⁶⁸ *Nyilatkozat*. 1907. 20. sz. jún. 8. 11. l.

⁶⁹ *Ébredés*. 1907. 19. sz. máj. 31. 14. l.

⁷⁰ ERÉNYI Tibor: *Megjegyzések a „Magyar Századforduló”-hoz*. Párttört. Közl. 1963. 2. sz. 221—222. l. FUKÁSZ György: *A polgári radikalizmus és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései Magyarországon (1900—1918)*. Párttört. Közl. 1958. 1. sz. 76. l. Uő: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900—1918*. Bp. 1960. 258. l. SZÜCS László: *A magyarországi polgári radikalizmus kialakulásának történetéhez*. Századok. 1963. 6. sz. 1237. l.

⁷¹ STORFER Adolf: *Mire tanít a Társadalomtudományi Társaság esete?* 1906. 8. sz. 236—239. l.

⁷² *A Munka Szemléje*. 1908. 1. sz. jan. 11. 14. l.

⁷³ A munkáskezek ijesztő mérvű kivándorlása annyira foglalkoztatta a közvéleményt, hogy irodalmának 1908-ban megjelent bibliográfiája hiányosan is 12 lapra terjed. (BARCZA Imre: *Magyarországi kivándorlások irodalma*. Közgazdasági Szemle. júl. és Klny.)

⁷⁴ LADÁNYI Rezső: *Földmunkások közgyűlése*. *A Munka Szemléje*. 1908. 2. sz. jan. 18. 3—5. l.

⁷⁵ [VIDOR Jenő] v. j.: *A helyzet percentekben*. 1905. 1. sz. febr. 15. 14. l.

1907-ben a cinikus „agrárius” (azaz nagybirtokos) politika szerint a kunyhók nyugalmával kell biztosítani a paloták fényét⁷⁶ — tehát megfojtja a földmunkások szervezkedését: a lap ezért mindvégig hangsúlyozza, hogy a mezőgazdasági és ipari munkásmozgalomnak egybe kell forrnia, és a szervezett proletariátusnak kell a mezei munkásokat tömörítenie.

Végigvonul egyébként e folyóiraton minden olyan eseménynek a színevisszája, amely akkor Magyarországon közvetve vagy közvetlenül hullámokat vert. Így megállapítja, hogy az orosz forradalom „egész Európa proletariátusára óriási mértékben hatott”,⁷⁷ és figyelemmel kíséri az oroszországi fejleményeket — ha nem is egyidejűen, hiszen nem politikai lap, és néha gyenge tájékozottságra alapozott párhuzamokkal. Mindenütt felbukkan és 1907-ben BOLGÁR Elek és BRESZTOVSZKY Ernő összeállításában külön rovatban szólal meg a szociális mozgalom, adatokkal, hazai és külföldi események (pl. a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa) ismertetésével, a sztrájkok okainak vizsgálatával.⁷⁸ Sokat foglalkozik — kevés kivétellel világosan és jól érthetően — elméletekkel szocialista-szociáldemokrata szemzőgből (OSTOROS István: *Történelmi materializmus és kollektívizmus*. 1907. 13 — 14. sz.; LÁNCZI [Jenő]: *A szociológia két módszere* DINER-DÉNES szerkesztői jegyzetével⁷⁹ 1907. 14—19. sz.); megmagyarázza a revizionizmust, az anarchizmust (BALOG N. Imre: *Gonosztevők vagy forradalmárok?* 1906. 14. sz.); érvekkel, gúnnal, tényekkel ostromolja a klerikalizmust (KÓCSA Gyuri *Regnum Marianum* című rovata 1907—8-ban) és a keresztényszocializmust (FABER Oszkár), a militarizmust (*A mi szép armádiánk*. 1907. 23—28. sz.), a hazug nacionalizmust. Nem maradhat el a gazdaságpolitikai kérdések kommentálása sem: az iparodás, az államilag támogatott iparosítás, az a tény, hogy a kapitalizmus tavasza a proletariátus legféltelenebb kizsákmányolásának kora (CZÓBEL Ernő: *Az iparfejlesztési program*. 1908. 5. sz.), másfelől a monarchikus politika a független vámterület meghiúsításával bennterásgaszt a gazdasági kátyúban.

A *Munka Szemléje* már második évfolyamának küszöbén megállapítja előfizetési felhívásában, hogy a modern kultúra elismert harcossai közé számít, és ismeretterjesztő cikkei „széles körökben felkeltették az új idők szelleme iránt való érdeklődést.” A szerkesztőség ugyanakkor célul tűzi, hogy „annak a munkának szemléje tükröződjék itt vissza, amely a tudomány minden terén folyamatban van. De sohasem mint abstract tudás. Mindenkor vonatkozásban az emberrel és a néppel, az embereknek és a népeknek sorsával.” Akár cikkekben, akár nagyobbbrészt a *Szemle* rovatban történik ez az ismeretterjesztés, minden irányban: politikában, természettudományokban, a társadalomtudományok és a művelődés terén küzd a maradisággal, józan gondolkozásmód jellemzi, és szakértő, mégis közepes műveltséggel is jól érthető megfogalmazás. A többé-kevésbé iskolázott, de mindenképpen művelődésre hajlamos polgáron kívül szól — és kortársi emlékezések szerint nem is elvétve — a tu-

⁷⁶ *Paloták és kunyhók*. (BERNÁT István: *Agrárpolitika* c. könyvéről.) 1907. 6. sz. márc. 2. 1—2. 1.

⁷⁷ BOLGÁR Elek: *Reakció*. 1906. 19. sz. okt. 15. 8—9. 1.

⁷⁸ 1907. 28. sz. szept. 7. 16. 1. „... az állami bányákban 10—11 éves gyermekek is dolgoznak 16—18 óráig naponta, sőt éjjeleken át!”

⁷⁹ A jegyzet figyelmeztet arra, hogy a cikksorozat nem áll a marxi történelmi materializmus alapján, amit DINER-DÉNES vall, de felhasználható lesz annak „további kiépitésére és methodológiai alkalmazására...” (1907. 14. sz. ápr. 27. 6. 1.)

dást szomjazó, tájékozódást kereső munkáshoz: a lap szerkesztése világosan mutatja, hogy az utóbbiak számát igyekeznek növelni és sokoldalúan nevelni.

A színházi és könyvkritikák, kiállítási beszámolók, művészettörténeti írások — elsősorban POGÁNY, CZÓBEL, DINER-DÉNES,⁸⁰ BOLGÁR Elek, VEÉR Imre tollából — marxista igényűek, mindig szem előtt tartják a mű hatását a társadalomra és a társadalom szükségletét a mű iránt, emellett irodalmiak, élvezetesekek, az itt-ott szeccessziós stílus nem homályosítja el érthetőségüket. Azt is ki meri mondani, hogy „igazában, ami irodalom van Magyarországon, az az irodalmon kívül van”, azaz a hivatalos körök számára sem a szocialista, sem a polgári alkotások nem számítanak magyar irodalomnak.⁸¹

A Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának programját ismeretve *A Munka Szemléje* hozzáfűzi, mennyire jellemző a különböző pártokra állásfoglalásuk az oktatásügyben: csak a szocialisták nem látnak a tanulásban pusztán élvezetet vagy keresetre képesítést, hanem az élet valóságainak megismeréséhez vezetõ utat. A cél az, hogy a művelt munkás kritikusan szemlélje az élet és tudomány változó eredményeit, tudja, honnan várhat bajt, s honnan javulást.⁸² A SZABÓ Ervinnel egynézetű TARCZAI Lajos 1908-ban sürgeti a munkaoktatást, mert a társadalmi termelésnek munkaképességre van szüksége, a proletariátusra vár a feladat, „amikor a politikai hatalom birtokában megújítja az egész társadalmi életet.”⁸³ (1905-ben VÉSZI József — nem elsőül⁸⁴ — e lapban is megállapította, hogy a középiskolai oktatás jóformán száműzi a természettudományokat.⁸⁵) A következő nemzedék látta hasznát KÓHALMI Béla javaslatának ifjúsági sportegyesületek alakítására az iskolákban, hogy a józan testfejlesztésnek meglegyen a professzionizmustól elhatárolt tere:⁸⁶ a később valóban létrejött középiskolai sportklub meg a HORTHY-korszakban is jobban megfelelt ennek, mint az iskolásoknak amúgyis tiltott, éles kasztrendszerrel elkülönülő sportegyesületek szelleme. Nem marad el persze 1907-ben APPONYI jobb- és baloldalon egyaránt népszerűtlen iskolatörvényjavaslatának kritikája sem, és a hamis magyarkodók *Tulipánia* címszó alá vont sorozatos leleplezése. (A magyar ipar termékeinek védelmére közpénzen propagált, gyanús üzleti vállalkozásból származó tulipán-jelvény az álkultúra szimbólumaként is jellegzetes.)

1908. április 29-én, negyedik évfolyama 13. számával megszűnt *A Munka Szemléje*. Megszűnésének okáról sem itt, sem másutt, később sem esik említés. Valószínű, hogy kiszorította a szociáldemokrata párt hivatalos folyóirata, a *Szocializmus*,⁸⁷ amely jórészt felszívta munkatársait, és talán az erők egyesítésének célszerűsége, annál is inkább, mert *A Munka Szemléje* deklaráltan szociáldemokrata időszakában kissé hozzáidomult a pártsajtóhoz: korábban hangsúlyozott egyetemessége tompul, kevésbé sokrétűen (sőt, néhol szürkébben, homályosabban) nyilatkozik meg.

⁸⁰ Amint a *Virradásban* olvassuk (1908. 7. sz. febr. 17. 7. l.), DINER-DÉNES úttörőként lelkesen fogadott tárlatvezetési előadást is tartott munkásoknak és munkásnőknek.

⁸¹ *A nemzeti lélek*. *A Munka Szemléje*. 1908. 6. sz. febr. 15. 10. l.

⁸² *Munkástanfolyamok*. 1906. 14. sz. júl. 31. 11–12. l. A Szabad Iskola négy-féléves előkészítővel egyetemi színvonalú oktatást kívánt a munkásoknak adni.

⁸³ *A munka az iskolában*. 1908. 11. sz. ápr. 4. 2–4. l.

⁸⁴ HALÁSZ Imre: *Egy körtünet ifjúságunk szellemirányában*. Új Korszak. 1866. 19. sz. máj. 7. 577–579. l.

⁸⁵ *Két parton*. *A Munka Szemléje*. 1905. 4. sz. márc. 31. 1–2. l.

⁸⁶ *Nevelés és sport*. 1905. 13. sz. szept. 15. 6–7. l.

⁸⁷ Amint GERÉB László POGÁNY Józsefről szólva jelzi: *i. m.* 311. l.

Amikor *A Munka Szemléje* a *Szocializmust* megindulása után úgy üdvözölte, hogy abból „a hamisítatlan, szigorúan tudományos marxizmus szól”, remélte, hogy az „a tudomány erejével befejezéshez és diadalhoz fogja segíteni” a törekvést, „melyet mi részint elméleti munkákkal, de még inkább harciassággal szolgálunk.”⁸⁸ Szolgált-e valóban? A lap áttekintésekor a mai olvasó így találja, s ez nem kevés, hiszen *A Munka Szemléje* az akkoriban teljesen „státus nélküli” marxizmus dialektikájával merészen igyekszik fényt deríteni okokra és következményekre, amelyekkel bizonyíthatja, hogy „elmúltott már a kor, amelyben a népek sorsának irányítása, az úgynevezett politika csak egyes kiválasztottak önkényes játéka volt.”⁸⁹ A tudományos megállapítás azonban, hogy „a probléma felfedése sokkal fontosabb, mint a probléma megoldása,”⁹⁰ rávilágít azokra a határookra is, amelyeket a kor áramlatai és a magyarországi viszonyok a marxizmus-adta éleslátásnak vontak: ha a lap nem is azonosul föltétlenül a szociáldemokrata párt minden ténykedésével, és erénye „a nehézségek érzékelése”, e határok főleg az általános titkos választójog legelsőrendű fontosságának hangsúlyozásában és a szabaddkőművesség ilymérvű pártolásában mutatkoznak meg. Az áttekintés azt is felfedi, mennyiben különbözik a párhuzamosan működő haladó lapoktól, és mi a kapcsolata azokkal. Azt a lényeges kapcsolatot már említettük, hogy a csekélyszámú progresszív írógárdának nevesebb tagjai többfelé cikkeztek. Egyöntetű, éles eszmei elkülönülés ez orgánumok között nem volt, csak a *Huszádik Századtól* határolta el magát DINER-DÉNES, bár annak több munkatársához személyes barátság fűzte. Egyébként az ő szerkesztői elvei és gyakorlata teszik lapját a hasonló célzatúaktól eltérővé, mássá: érdekes egyéniségek írásait ötvözi érdekes egyéniségű, élvezetes és főleg tudományos megalapozottsága mellett is széles körben érthető lappá.

A Munka Szemléje a marxizmusig eljutva erőteljes demokrata programot valló, a radikális baloldalhoz számos szállal kapcsolódó korai szocialista folyóirat volt. A maga idején kétségtelenül hozzájárult a haladó lapok közéleti súlyának növeléséhez, és támogatta a lap célját jelentő erkölcsi normának, a munka becsületének kiharcolását. Hatása bizonyára nem volt egyetlen — frissessége 1908-ban hanyatlik — de mindvégig ragaszkodik ahhoz az alapelvéhez, hogy a *dolgozó ember* szemével tekintse a társadalmat és lelkesen hirdeti, hogy a „*munkán élő* nemzedéknek a világa fog kialakulni. Az emberek világa és nem a hagyományok birodalma lesz a születendő korszak.”^{91*}

⁸⁸ *A Munka Szemléje*. 1906. 21. sz. nov. 15. 14. l.

⁸⁹ A szerkesztőség előfizetési felhívásában 1906. 1. sz. jan. 15. (a borító 2. l.)

⁹⁰ BERNAL, J. D.: *Tudomány és történelem*. Bp. 1963. 770. l.

⁹¹ *Új emberek*. *A Munka Szemléje*. 1905. 18. sz. nov. 30. 15. l.

* Köszönettel felhasználtam KÓHALMI Béla, LÁNYI Sarolta, VARRÓ István kortársi emlékezeit, GERÉB László némely feljegyzését és KEMÉNY G. Gábor útmutatásait az egykorú sajtóra nézve.

IRMA FABÓ: HISTORY OF THE JOURNAL „A MUNKA SZEMLÉJE”
(LABOUR'S REVIEW)

FEBRUARY 1905 — APRIL 1908

The majority of Hungarian journals in the period dealt with expressed the views of the minority of the population, i. e. the conservative views of the still feudal ruling classes: aristocrats, big landowners and high clergy. Surveys on modern ideas and social problems were restricted to a very limited space and publicity and were, moreover, oppressed by government measures if they included criticism on current politics or were in touch with socialist resp. trade union movement. This independent (fortnightly, later weekly) socialistic journal tried to escape control and intended to spread knowledge, information and criticism on the main streams of ideas affecting public opinion. It was independent so far that although its editor-in-chief (J. DINER—DÉNES) and a number of its highly qualified reviewers were strictly Marxists, the journal did not belong to the Social Democrat Party, nor refused to publish — on the contrary: encouraged non-Marxist contributions. Its standards were the moral basis of work (as antagonism to idle rule), modern scientific trends of progress and, above all, honesty in every respect.

Political, economic and cultural circumstances in Hungary (which then was linked in Monarchy with Austria) were much confused and satisfied neither the middle nor the working classes. All this is reflected in the editorials, single or serial articles, columns and notes published in the Review: the constant struggle for uniform suffrage, the disadvantageous economic compromise with Austria, nationality politics towards the (Roumanian, Slovak, German, Serbo-Croatian) minorities in Hungary, problems of labour movement and social welfare, the misuse of cultural institutions by the ruling clique, further comments on such trends as freemasonry, feminism, „free thought” and, on the other hand, anarchism, militarism, clericalism f. i. The notes spread sound knowledge on various topics in science, technical progress, economics, modern arts, literature, theatre. All this appears in a clear, logical, scientifically correct, wellshaped literary style.

A Munka Szemléje certainly added to the influence of the press for the advancement of progress and proclaimed with vigour and courage that a generation creating a world living for and by work will follow.